

ШЕДЕВРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Борис Грінченко

СОНЯЧНИЙ
ПРОМІНЬ

Борис Грінченко
Сонячний промінь
Серія «ШЕДЕВРИ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ», книга 1

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=17206114

Анотація

«Сонячний промінь» Бориса Грінченка – соціально-психологічна повість, присвячена проблемам освіти селян***. Випускник університету Марко Кравченко переконаний, що лише освіченість принесе народу щастя і волю, однак, селяни не дослуховуються до його порад. Перу автора належать й інші твори, зокрема, «Батько та дочка», «Дзвоник», «На розпутті», дилогія «Серед темної ночі», «Під тихими вербами», «Пан Коцький», «Без хліба», «Каторжна», «Сам собі пан» тощо. Борис Грінченко відомий як талановитий письменник, який працював у жанрах прози, поезії та драматургії.

Содержание

I	4
II	23
Конец ознакомительного фрагмента.	27

Борис Грінченко

СОНЯЧНИЙ ПРОМІНЬ

I

Сонце стояло насеред неба і пекло добре, – як тільки може воно пекти в наших степах на межі між весною й літом. Навкруги не було ні деревця – рівний голий степ. Ще не покосшена трава степова та буйні жита та пшениці блищали ясними кольорами під золотим сонячним дощем, брали очі. Але той, хто їхав оце тепер добре накоченим шляхом, не міг нічого того бачити. Густа хмара сірого в'їдливого пилу закривала від його все, лізла йому в вічі, у ніс, у вуха. Хоч буду в фаєтоні піднято було – а може, й саме через це – подорожній ледве міг дихати.

– Чи скоро доїдемо? – спитався він нарешті у візника.

– А ось уже скоро! – відмовив кучер і махнув батогом на коні.

Коні побігли швидше, а подорожній почав дожидатися того «скоро». Захилившись у куточок, силкувався хоч мало небагато заберегти від пилу очі та ніс. А сам думав тим часом: «Ну, марою приїду до панів!»

Він їхав до Городинських, багатих панів, що мали тисячів із п'ять десятин землі, жили здебільшого на селі і тільки

взимку, місяців на три, приїздили до губерніяльного міста, до того самого, звідки їхав і наш подорожній, студент останнього курсу історико-філологічного факультету, Марко Кравченко. Він цього року кінчав університета, і тільки деякі екзамени відсунено було на осінь. Старий пан Городинський надрукував у часопису оповістку, що бажає мати вчителя синові-гімназистові. Марко Кравченко приніс йому добрі рекомендації, і пан покликав його до себе на літо вчити хлопця, що не здав екзамену і восени мусив здавати його вдруге. Маркові, однак, треба було на літо кудись їхати, бо він з того тільки й жив і в університеті себе держав, що заробляв, учачи недотепних гімназистів. Се була важка робота. Встань уранці, біжи в університет, а вийшовши з його, поспішайся верстви за три до одного хлопця з третього класу реальної школи. Хлопець нерозумкий, ще й лінивий, учити його – лишенько; але що ж робити? – се давало Кравченкові десять рублів на місяць, а деякі його товариші робили те саме й за п'ять. Та і в його був ще другий учень – геть-геть аж на тому краї міста, – і той таки вже й за п'ять. Цими п'ятнадцятьма рублями на місяць він і жив усю останню зиму й весну – аж поки були університетські лекції. Звісно, того не дуже ставало на життя, часом доводилось не обідати, а живитися самим чаєм; але ж Марко Кравченко до цього вже звик. Чи таки ж йому, синові міського чоботаря, боятися того? Батько тягся з останньої копійки, щоб вивчити сина, посилав його до початкової школи, тоді віддавав до повітової. Там побачили, що в

Марка є голова, і порадили батькові віддати його до гімназії. Довго вагався батько (матері не було вже, – давно вмерла), довго думав, а далі сказав:

– Він же в мене один! Може, колись подякує.

І він оддав свого Марка до гімназії. П'ять років ще робив він з усієї сили, кладучи увесь свій заробіток на сина. Ні, не ввесь, бо хоч і не часто, а був і в його гріх; він іноді пив. Оце не п'є місяць, два, три, півроку, а там випив де в знайомого чарку-другу та й почав з того часу пиячити. Він пив день, два, три, іноді тиждень, часом і до дому на той час не приходячи. Та коли й приходив, то тільки ще більшого жалю завдавав своєму Маркові. Завсігди ласкавий до сина, він тепер плакав, ліз обнімати та цілувати його, узивав себе падлом, п'яницею та іншими такими ж назвищами. І так аж доти, поки падав знесилений додолу та й засипав на те, щоб завтра встати, піти похмелятися та й знову почати тієї ж.

Поки жива була Маркова мати, цього не було. Її смерть була першим великим Марковим горем. Тоді було йому вісім років. Він zostався без ласкавого материного пестування. Батько був добрий, але батько був не мати. І це була перша хмара, що лягла на хлопцеву душу. Другою хмарию було те, що батько почав упиватися. Тяжко було Маркові, страшенно жаль батька, але він бачив, що запобігти тому лихові нічим не здолає. І це зробило хлопця дуже рано поважним, замисленим. З тринадцятих років почав уже він думати про таке, що інший не дума про його і в двадцять. Він почав замислю-

ватися про те, чого батько п'є. Довго шукав одмови і не міг знайти, аж поки сам батько натякнув йому на неї. Повернувшись одного разу п'яний, він своїм звичаєм, почав обнімати та цілувати сина, приказуючи:

– Падло я!.. п'яниця!.. А ти, мій синочку, – хіба тобі такого батька? Ані же! Ані же! Не такого!.. І ти гляди!.. Я тебе віддав – вивчу!.. Гляди!.. Батько дурний, невчений, а ти гляди, щоб ані же! ані краплини!..

Довго ще балакав батько про се, і його балакання вразило Марка. Йому, малому хлопцеві, здалося тоді, що батько п'є тільки тим, що він невчений, неосвічений. І з цього часу наука здалася йому зовсім іншою. Досі це була просто наука, а тепер це вже освіта, що не дає людині робитися такою, як його батько. Досі Марко любив у науці тільки те, що його зацікавлювало, а тепер почав любити все – і цікаве, й нецікаве, бо воно веде до кращого життя. Не відразу з'явився в його такий погляд. Його дитяча голова довго мучилась та думала, поки що змогла надумати; але як це сталося, – Марко закохався в освіті і почав бачити в її усю мету свого життя. Він не тільки вчився того, чого учено в гімназії, але читав багато, добуваючи книжки, де тільки міг. Читання було безладне, але все ж дещо давало хлопцеві, давало хоч невеличку загальну освіту, розвиток, якого не мали його товариші-гімназисти. І дедалі він читав, то все більше розсувалася перед ним завіса, що ховала від його деякі цікаві йому питання...

Але тут трапилося несподіване лихо: п'яний батько впав

на вулиці і не вернувся усю ніч додому. Вранці його знайдено замерзлого.

Страшно вразило це душу шістнадцятилітньому хлопцеві. Скільки він перемучився за гої час, поки це хоч трохи забулось, – він і тепер не може спокійно згадувати. Але одно зосталося і ніколи не забудеться: те, що він намислив, сидячи над батьковим трупом. Він думав:

– У тяжкій роботі звікували свій вік мати й батько, – робота їх і в труну положила. З чого ж вони могли розважитися? Нічого – тільки праця, бідність, горе. І лишалася горілка!.. Хоч би письменний батько був, а то навіть книжки не міг почитати.

І Марко, здригаючись з страху, уявляв собі темне безпросвітне батькове життя: праця, праця, праця – і більше нічого. Нащо ж та праця? Яка її мета? Яка мета усього батькового життя? Батько цього не знав, і нема чого дивуватись, що він пив: то душа шукала хоч якого виходу з того безпросвітного життя.

Марко згадував, що так живуть усі міські робітники. Він не знав, як живуть селяни, але думав, що й там так саме. І він почав лякатись. Нащо ж таке життя? І до чого таке життя доведе? Йому здавалось, що доведе таке життя до здичіння...

Як же запобігти цьому? Тільки освітою, – знову здавалося Маркові. Він ще мало думав тоді про соціальні та економічні обставини, а все звертав на освіту. І з того часу він зробився борцем за неї. Він запрягся у душі віддати своє життя на

послугу просвіті... Згодом його погляд поширшав. Він побачив, що тут були ще й інші причини – соціальні та економічні. Він і їх почав брати до уваги, але ж се не відмінило його замірів.

На сімнадцятому році він прочитав Кобзаря. Се була в його перша книга українською мовою і вразила його дуже. Ту мову, що нею писано Кобзаря, уважав він досі за простацьку гомінку, думав, що нею можуть говорити тільки неосвічені люди. Нею говорили його батько й мати, бо прийшли з неосвіченого села, бо й самі були неосвічені; нею говорив і Марко; але змалечку, поки не став освічуватися. Через те поглядав на сю мову згорда. Але ж погляди, або – краще сказати – натхненне поетове слово так уражало чутливу душу молодому клопцеві, що він корився йому залюбки, не змагаючись. Щира любов Маркова до матері та до батька ще побільшилась любов'ю до їх як до нещасних, затоптаних життям людей. Цю любов він переносив потім на всіх убогих та знесилених, спрацьованих та отягчених. Це був несвідомий поки йому самому демократизм. Не дивно ж, що як до його душі озвався демократизм високим поетичним словом, – ці несвідомі почування мусили статися самосвідомістю. А як Марко прочитав:

І день іде, і ніч іде,
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде

він забув, що це писано простацькою балачкою. Кілька книжок з історії української доробили Шевченкове діло: Марко Кравченко зрозумів, хто він і якої просвіти мусить бажати тому темному народові, про який думав...

Важко було жити Маркові після батькової смерті. У його зосталася поганенька батькова хатина, – та й тільки ж. Тоді-то почав він жити приватними лекціями та живе їми й досі. Того й тепер їде до пана Городинського. Двадцять рублів на місяць, кватира, харч – чи щодня ж трапляється таке? Марко Кравченко бун радий, що так добре склалося. Він виїхав учора вранці, попрощавшись з своїм другом, товаришем-студентом Семеном Лісовським – у місті він з ним і жив укупі, – і оце тепер незабаром уже й приїде до панства.

– А он і Рашківка! – промовив візника, показуючи батогом.

Марко глянув і побачив поблизу вже слободу в балці. Похитуючись по скелястій поритій дорозі, фаєтон з'їхав у ту балку і швидко пробіг невеличку слобідку, що, як і всі степові села, була вбога на дерева, а багата на глину та на камінь. На край слободи, у великому саду, вздрів Марко панський будинок. Коні швидко підбігли до рундука. Марко вискочив з фаєтона і зараз же побачив невисоку та огрядну панську поштатку у літній жовтенькій одежі та в солом'яному брилі. Пан

---

¹ «І день іде, і ніч іде...» – одна з останніх – 1860 р. – поезій Т. Шевченка.

той стояв трохи набік од рундка, спиною до Марка, і з кимсь розмовляв. Почувши гуркіт, озирнувся, і Марко пізнав самого пана Городинського. У його було смугляве чепурне обличчя з довгими бакенбардами, чорними, аж блискучими, з ситим, чисто виголеним підборіддям проміж ними; карі очі швидкі й блискучі – дарма, що панові було більш як п'ятдесят років; тільки чепурно зформована голова була трохи лиша. Він моторно пішов до Марка.

– Просимо! Просимо! Дуже радий! – промовив до його, стискаючи рук.

І він повів був його на рундук. Але глянувши на Маркове обличчя та й на одержу, зупинивсь.

– Одначе! Ви відразу добре познайомилися з нашим пилом. Коли так, то думаю, що вам більше тепер хочеться піти в свою хату. Григорій! – гукнув він на слугу. – Проведи їх до старого будинку! – І додав Маркові: – Як приберетесь, просимо до обіду!

Виголений слуга взяв з фаетона легенький Марків кошик, трохи скося на його глянувши, і повів молодого вчителя через двір у невеличкий старий будиночок. У йому ніхто не жив, хіба гості іноді ночували. І оце там виготовано світлицю Маркові.

Ледве вмивсь і передягсь Марко, – почув, що коло будинку задзвонено в невеличкий дзвін.

Що то? – спитавсь він у хлопця, що приносив йому вмивання.

Обід. Скликають усіх – може, хто в саду або ще де. Марко пішов до панського будинку і знов стрів у дворі пана Городинського.

– А що? Причепурились? – згукнув той весело. – Ото добре! Ходіть же тепер обідати!

І він повів за собою Марка. Перейшовши рундук та передпокій, увійшли до великої світлиці. Серед неї стояв чималий стіл, готовий до обіду. У світлиці була вся сім'я Городинських. Пан підвів Марка до своєї жінки.

– Оце наш учитель! – весело промовив він. – Марко... Вибачайте, – забувсь!

– Марко Петрович Кравченко, – поміг панові Марко.

– Марко Петрович Кравченко! А се моя жінка – Марія Семенівна.

Марія Семенівна була висока й худа панія, убрана, хоч і на селі, відповідно до всіх вимог етикету. Колись чепурне її обличчя, було тепер сухе й суворе; очі дивились неприхильно. На Маркове привітання вона подала йому руку мов з панської ласки.

– Ну, цій добродійці я, здається, не дуже до вподоби, – подумав Марко, помітивши, як панія привіталася.

– А се моя дочка – Катерина Дмитрівна. А се ваш учень!

Пан так швидко повертався, що Марко не встиг навіть і глянути добре на цих двох, як він згукнув:

– Ну, а тепер сідаймо обідати!

– Може бути, що вже й мене познайомиш з паном Кра-

вченком? – озвався хтось поважним голосом.

Марко глянув і побачив молодого панка, вишліхтуваного та чистенького, з гладенько зачесаним коротким темним волоссям, з підстриженою по-французькому борідкою, що не без поваги виступав з кутка.

– Оттак! І забув! – сказав Городинський і додав: – Мій син!

– Іван Дмитрович Городинський! – доказав поважно панок, подаючи Маркові руку.

– Ну, сідаймо, сідаймо, бо їсти хочеться! – скрикнув пан і сам перший сів, посадовивши коло себе Марка. – А нуте лишень перед обідом, щоб краще їлося! – промовив пан, беручи карафку з горілкою. І налив старшому синові й собі; Марко не схотів.

– Отакий же з вас і робітник буде! – пожартував пан і перекинув чарку в рота.

Пан Городинський іноді, як і цього разу, вживав українські слова й приказки, і се видимо не зовсім подобалося панії: вона щоразу в таких випадках якось особливо морщила носа.

Почали їсти і на деякий час усі замовкли – чути було саме сьорбання. Марко міг поки трохи роздивитися. За столом сиділа вся сім'я Городинських, лічачи сюди й маленьку дочку з пристарілою панією, – за поспіхом Марка не зазнайомлено з нею, але він зрозумів, що це гувернантка найменшої панської дочки, французка. Коло неї, просто Марка, сиділа старша дочка – Катерина. Біля Марка сів Іван Дмитрович, а за ним, у білій гімназійній сорочці, худий, на погляд сон-

нивий, хлопець років чотирнадцятьох – Марків учень. Марко перебіг по йому очима, перебіг очима по дівчинці та гурвернантці і зупинився на Катерині. Як і вся сім'я, вона була чепурна. Трохи довгеньке обличчя, тонкий рівний ніс, рівні чорні брови, обличчя більш худе, ніж повне; вираз – спокійний, трохи гордовитий; на гордовитість та енергію натякала й постанова голови – трохи назад; чорне волосся зачісане було вгору просто й гладенько і тим додавало ще більше поважності цьому обличчю. Маркові воно не сподобалося; очі – їх погляд він випадком піймав – були такі ж карі, як у батька, але трохи горді.

«Панська врода!» – подумав Марко і спустив очі.

– Ну, що ж у вас нового в місті? – озвався пан, виївши добру тарілку юшки та втираючись розгорненою серветкою. – Мабуть, пил, спека – таке, що й не продишнеш.

– Ну, сього добра у нас ще більше! – промовив Іван Дмитрович.

– Правда! Правда! – засміявся пан. – Марко... вибачайте... Еге, Марко Петрович такий приїхав, що, мабуть, довго змивав з себе нашу степову пиліугу.

– Але в нас є таке гарне, чого в городі нема, – промовила Катерина, – наприклад, скеля.

– Вона завсігди кожную нову людину насамперед знайомить зо скелею, – промовив осміхнувшись старий Городинський.

– А хіба ж вона не гарна? – спиталася дочка.

– Аякже? Гарна! – згодивсь і батько. – Ось побачите, Мар-

ку Петровичу, я вам покажу. Се тільки Йван її не любить. Він там петербурзький урядовець, – се він, бачите, до нас на літо відпочити приїхав, – то він сміється з нас, бо не любить села.

– Що тут гарного? – сказав на те Іван Дмитрович. – Цей степ нескінчений, ці скелі страшенні, що чогось залізли серед цього степу, – примушують вас щогодини, щохвилини розуміти, що ви маленькі, мізерні. І всюди природа гнітить і дошкуля: сонце не хоче гріти, а нестерпуче пече, або не гріє зовсім тоді, як треба; пил засипа горло й ніс; дощ ллє зовсім не тоді, як його бажають...

– Начебто завсїгди вже так буває, – сказала Катерина Дмитрівна.

– Здебільшого. Ну от наприклад. Їду я степом. Сонце пече, заносить пилом. Од сонця страшенно болить голова, пил не дає дихати. Втомлені коні ледве плентаються. Коли це несподівано дощ! Пил змішався з водою, і брудні патьоки течуть мені по обличчю, біжать за спину. Я трусюсь, увесь мокрий з холоду, і не можу рушити з місця, бо потомлені коні не витягнуть з грязюки. Се твоя природа.

– Та ти зовсім белетрист! – засміялася Катерина. – Звісно, буває й таке, а ще більше буває гарного. А що ж, у твоїй канцелярії хіба краще?

– Ну, вже ж! Сидячи на м'якому кріслі у помірно натопленій чистій та чепурній хаті, рішаючи справи, що мають вагу для всієї Росії, я почуваю себе паном, царем над цією природою, над людьми...

– Він дума, що з своєї канцелярії переробить природу.

– Я хотів тільки сказати, що справді цивілізована людина не може почувати ніякої прихильності до природи, а тільки до цивілізованих форм життя. Найближчі до природи бувають дикі люди, бо й живуть по-звірячому. А де далі людина цивілізується, то все більше відбивається від природи, перестає почувати потребу в їй і... і замість природи, яка панувала досі над людьми, стає твердий уряд, що всім керує, все держить на припоні, все зна, до всього доглядається... і все може... Я не про урядовців кажу, я кажу про той справжній уряд, яким держиться весь лад громадський, про той уряд, що одним папером все може відмінити...

– Вибачайте, – озвався Марко, – коли я не згоджуся з вами. Папери нічого не відмінюють на ліпше, хоча часто псують добре. От ви нарікаєте на природу, а тим часом вона зовсім не винна, що вам так погано їздити: проведіть добрі дороги шосіровані, обсадіть їх деревами, поробіть добрі екіпажі і т. і., і т. і., то вам і буде добре їздити. Одно слово: піднесіть угору культуру людності! А се родиться широкою просвітою, самосвідомістю й самодіяльністю громадською, – себто цілком протилежним способом тому, якого вживають папіряні канцелярії.

– А, самодіяльність громадська!.. Се вже старе, – недбало відповів Іван Дмитрович. – Хотіли організувати цю самодіяльність у земствах, – і вийшов «земський пиріг». Ні, се не здатне! Тільки те добре, що робить тверда центральна

влада, незалежна від усяких громадських впливів.

Марко нічого не міг одказати, бо почали вставати з-за столу.

— Ну, а тепер можна й одпочити! — промовив пан. — Ви, молоді люди, по обіді не спите, а мені непогано.

І він подавсь одпочивати. Марко теж пішов у свою хату, але, невважаючи на безсонну ніч у вагоні, заснути не міг, — нові враження не давали.

Минуло кілька день, поки Марко обговтався та звик до нової обстанови, до нових людей. Сім'я Городинських була багата панська сім'я. Старий Городинський з третього чи з четвертого класу гімназії пішов до війська, і гулянки з товаришами та карти далеко більше сподобалися паничеві, ніж скучні гімназіяльні лекції. За веселу вдачу та за те, що щедро сипав грішми, — улюблено його поміж товаришами. Батькова смерть рано примусила його покинути службу та взятись до хазяйства. Запакувавшись на селі, він дуже «змужичився», як казали про його аристократичні його знайомі, себто — відбивсь од міських звичок та смаків і навіть розмовляв трохи по-простацькому, часто вживаючи вкраїнські вислови. Це, одкак, не навчило його хазяйнувати, і хоча економія його вміла витягати копійчину з усюди і мати в твердій руці мужиків з околиці, та се робив не сам пан, а управитель. Пан же мало до чого встрявав, бо любив солодко попоїсти, гарно поспати та ка дозвіллі пореготатися за веселою розмовою. Був він малоосвічений, бо що вчив — забув, а читав хіба «Гу-

бернскія»² та «Московскія Вѣдомости»³ – та й над останніми дрімав. А проте така була більшість сільських панів, а ще більше панків, то пан Городинський нічим і не відрізнявся од їх. Був же чоловік не злий, і мужики навіть хвалили його часом, хоча ніколи не хвалили його економії.

Його жінка була більша пані, як він. Вона була дочка з дуже багатії панської сім'ї, ще й з рідні якомусь князеві чи графові. Тим-то сім'я її жила по-аристократичному. Марію Семенівну виховано в інституті⁴ і готовано заміж коли не за царенка чи князенка, то в усякому разі за генерала. Сама вона нижче генерала не спускала й очей. Але в один чудовий день великий батьків маєток продав банк, і вся сім'я (чимала – сім душ з матір'ю) мусила виїхати з блискучого Петербурга на село, де zostавсь їй ще невеличкий клапчик землі, що був тепер єдине її багатство. Відміна була велика. Спершу Марія Семенівна все сподівалася, що ось-ось прилетить, якийсь молодий герой – хоч не генерал, але хоч такий, що колись буде генералом – і забере її з собою до раю пишного та розкішного. Але час минав, а молодий герой не приходив. Панна спустила навіть трохи нижче: вона задовольнилась би й просто з офіцера, аби був багатий. Але й той не прихо-

---

² «Губернские ведомости» – офіційні газети, що видавалися у 1837–1917 рр. в губерніях і областях Російської імперії.

³ «Московские ведомости» – одна з найстаріших російських газет, що виходила з 1756 по 1917 рр.

⁴ Мова про закриті навчальні заклади у дореволюційній Росії для дочок дворян (від 6 до 18 років), що мали назву інститути шляхетних дівичь.

див. Так досиділа вона до двадцятьок трьох років. Життя, що здавалося дочасним, мусило зробитися їй довічним. Минув ще рік, і вона вже втратила надію на ліпше, коли нагодився Городинський, що був їм сусідою на селі. Він закохавсь у двадцятичотирьохлітній вродниці і посватав її. Подружжя Марії Семенівні здавалося зовсім не бажаним: що за манери, розмова, яка грубість мужича!.. Чи могло ж це все подобатися їй, що зросла серед тонкої атмосфери інституту та петербурзьких балів? Але ж сей степовий ведмідь багатий! – казали їй родичі, – мусиш іти, бо нічого не висидиш. Вона це й сама розуміла і пішла за молодшого від неї на два роки Городинського. Вона пішла, почуваючи, що приносить жертву, і ніколи не могла погодитися з своїм становищем. І досі вона поводитись так, мовби вона голова аристократичної господи, а чоловік щось інше.

Не змігши найти в йому задоволення своїм аристократичним бажанням, бо він, одружившись, і не подумав кинути господарство та везти свою жінку на великопанські бали, як то їй бажалося, – вона вдовольняла себе хоч тим, що свої панські погляди, свій аристократичний світогляд прищеплювала дітям. Вона досягла, щоб сина віддано до однієї з найаристократичніших педагогічних інституцій у Петербурзі. З сина вийшов чудовий бюрократ, кар'єра його була забезпечена, бо й тепер він уже мав чималу офіціальну посаду. Мати пишалася їм. Вона й старшій дочці натовкла голову чудернацькими думками про вищість панської породи, про те, що

вона, Катерина, призначена до блискучої долі і т. і. Вона робила з дочкою те, що роблено замолоду з нею самою, і мала великий вплив на дівчину, хоч Катерина, розумна і з самостійною натурою, не завжди годилася з материними поглядами і не завжди скорялася материним вимогам. Метою матиною було – виховати дочку в тому ж інституті, де вона й сама вчилася. Але інститут був у Москві, а вони жили серед українських степів, і батькові зовсім не хотілося запроторювати так далеко дочку. Що ні робила Марія Семенівна, але завжди плохий пан Городинський цього разу був надзвичайно упертий. Марія Семенівна згоджувалась уже на який ближчий інститут, але пан Городинський безапеляційно сказав, що всі інститути нічого не варті і що він оддасть дочку до гімназії, як то всі роблять. Такою думкою про інститути він страшенно образив жінку, але не відмінив свого погляду: Катерина мусила вчитися в гімназії. А проте Марія Семенівна трохи розважилась: спершу довідалась, що у тій же гімназії вчиться й губернаторська дочка, а друге – вона примудрувалась так обставити Катеринине життя в місті, що дівчина, маючи панські нахильності, відразу опинилася в гімназії серед того невеликого гуртка, що його подружки дражнять аристократками, паніями і т. і. Тому впливові, що так боялась од гімназії Марія Семенівна, Катерина мало підпала і не «зіпсувалась» або «зіпсувалась» дуже мало.

Маркові пані Городинська не сподобалась. Завсідги мовчазна та трохи сувора, вона поводитися з ним якось особли-

во згорда, хоча завсїгди дуже ввічливо. Через те Марко та вона мало коли що й говорили.

Не дуже розмовляв Марко і з Іваном Дмитровичем. Сей молодий адміністратор, сумуючи по своїй канцелярії, що панувала над людьми й природою, завсїгди мав вигляд маленького Зевеса і ніколи не говорив, а звисока навчав, мов офіціальні накази видавав. Сей тон страшенно дратував Марка, а Івана Дмитровича так само дратував чогось Марко. Обопільна їх неприхильність виявилась і без розмов у холодному поведінні.

Більше зацікавлювала Марка Катерина. Врода її дуже дивувала його. Дедалі він приглядався до неї, то все більше мусив дивуватися надзвичайно артистично виробленим пружкам її обличчя. Починала вона зацікавлювати його і як натура. Вона розмовляла з ним мало, поводитись трохи згорда, хоча й не давала сього виразно навзнаки. Але в її очах світився розум, а стиск губів та крутий лоб показували енергію. З усієї сім'ї вона була хлопцеві найцікавішою, і Марко, дивлячись на неї, думав іноді: «Яка пишна врода! І жалко, що се – тільки панська цяцька!»

І Маркові справді чогось ставало шкода, що се так.

Життя Маркове склалося спокійно. Після вранішнього чаю він сідав учити свого учня – затурканого, запамороченого гнітючою системою класицизму хлопця. Маркові довелося багато попанькатись коло його, поки він хоч трохи його розбуркав і привчив розуміти те, що вчиш, а не вивчати

слово до слова по книжці. У снідання, що припадало першої години, вчиття перепинялося на дві години, а тоді знов ще трохи вчилися – іноді до обід: так бажав батько. Обід, попанському, бував не раніш п'ятої години або й пізніше, і після того Марко був уже цілком вільний. Той час він уживав на свою роботу та користувався з сільського повітря й природи.

II

Їхавши Марко на село, мав замір ближче придивитися до селянського життя, до народу. Йому доводилось і попереду бачити село, але більше нашвидкуруч, і він дуже зацікавився глянути на його уважніше. Тим-то, проживши з тиждень на новому місці, він надвечір у неділю пішов на слободу.

Пішов просто вулицею, цікаво роздивляючись на все. На погляд село було не дуже привітне, як мало не всі степові села. Правда, вальковані або муровані з каменю хати були здебільшого чималі, але й тільки ж того. Сірі або руді тини, кладені з каміння, часом на гнояці, що стирчала з-межи каменюк, були далеко сумніші й нечепурніші од веселих тинів, що до їх Марко звик у своєму краї. Але найбільше його вражало те, що коло хат мало де й видно було яке дерево: біліли, а іноді й руділи хати, руділи тини, сіріла вкрита пилом вулиця – і ні гілочки зеленої, що закрасила б, звеселила б усе. Тільки далеко від хат, у кінці городів над річкою, видно було трохи якогось дерева – мов садовина та кілька верб.

Пройшовши Марко з гони, побачив, що назустріч йому йде юрма парубків. Парубки були в червоних кумачевих на випуск сорочках, попідперізувані цяцькованими поясами; деякі накинули на плечі чумарки, а деякі, поверх сорочок, одягли «жакетки», некшталтно пошиті на селі з черкасину або з якої іншої сільської тканини. Чоботи були на високих

корках, з довгими халявами, у деяких повимережуваними густо мідяними «пістонами». На головах кашкети, збиті на потилицю. Деякі парубки були навіть погано повмивані після роботи в вугільній шахті (з неї вони поприходили вчора увечері додому), але видимо пишалися своєю одежею. Парубки йшли швидко, махаючи руками. Один грав на гармонії, а всі співали, вигукуючи:

Параход ідьоть з накладом,
Две Параші сидять рядом,
Вони рядишком сидять,
Папиросочки курять.

«Ось вона – сьогочасна народна поезія», – гірко подумав Марко і пішов далі. Під однією хатою сиділа купка не дівчат, а ще піддівків – років тринадцятьох або чотирнадцятьох, – і сі співали пісні, що навчились од своїх старших сестер. Марко всієї не чув, – розібрав тільки початок:

Повій, повій вітирок,
Іс трахтиря в погрібок:
Там бутилки шевеляця,
А стакани говорять:
У гуляньї при компанї
Парїнь дєвушку абнял...

«Боже мій! – що ж це воно таке? Нехай би вже парубки, а

то й дівчата не соромляться співати такої пісні!»

Він придивлявся до жіночої одежі – вона не була вкраїнська: мало не на всіх дівчатах поверх сорочок якійсь некшталтні, нечупарні «ситцеві кохти» висіли як мішки. Деякі були без кохтів, і на двох з їх Марко побачив не вкраїнську сорочку: повних рукавів нема, але коротенькі, косо позрізовані, і вся сорочка пошита кшталтом городянських чоловічих сорочок.

Трохи далі Марко вздрів під хатою трьох старих чоловіків та жінку, що сиділи на призьбі. Він підійшов до їх, поздоровкався.

– Пустіть, коли ваша ласка, до себе сісти відпочити! – попросив Марко.

– Сідайте!.. – ввічливо промовив один чоловік, мабуть, господар тій хати, де люди сиділи; але якось дивуючись глянув на Марка. Він посунувсь і Марко сів. Розмова стихла.

– Що се у вас дівчата та парубки таких пісень співають? – загомонів Марко.

– Яких? – нехотя спитався господар – чоловік уже під літами, з великою бородою.

– Та негарних! – сказав Марко.

– Хто й зна... Яких уміють...

– Де вони понавчалися? – не покидав свого Марко. – Невже вони позабували старі, гарні пісні вкраїнські?

– Хто й зна... Ми не встряємо до пісень...

Чоловік говорив нехотя, пускаючи слова крізь зуби. Мар-

ко помітив се, і йому зробилося ніяково.

– А чого це у вас садків нема? – знов запитався він.

– А де ж ми їх насадимо?..

– А он у тому краї, звідкіль я родом, – там багато садків.

– А ви ж звідкіля?

Марко сказав.

– Гм... – пробубонів дехто, а господар, помовчавши, спитавсь:

– А сюди ж ви як прибились?

– Та ось учителем у вашого пана, – хлопця вчу.

– А! – сказали чоловіки і змовкли. Озвалася жінка:

– То ж то я дивлюсь, що ви мені по знаку, – думаю собі: де це я бачила? Аж воно я вас у дворі панському бачила, як носила туди кури продавати. Коли це було? У середу? Ні, – в четвер...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.